

ПАВЛО МИРГОРОДСЬКИЙ

ЩАСТЯ

1947

ПАВЛО МИРГОРОДСЬКИЙ: ТВОРИ

Редактор: Д. ГОРИЦВІТ
Обкладинка: О. ТУРЧИН

ПАВЛО МИРГОРОДСЬКИЙ

ЩАСТЯ

ПРОМЕТЕЙ

1 9 4 7

PAWLO MYRHORODSKYJ

The Happiness

P R O M E T E J

1 9 4 7

Синій сон

СИНИЙ СОН

Коли б жертва ошасливила людство
навічно, чи слід для цього віддати хоч
одно маленьке життя?

(За Достоевським).

Синь яка!

Синьо в небі, синьо в очах. На обрії
догоряло, наче хто вина бризнув гарячого,
аж пашіло вогнем тим.

Мороз чітко хватається й стискає так,
що скриплять суглоби. Не чуєш на собі
одягу, не відчуваєш, що рухаєшся. І коли
не стає снаги, — подолує сон, теплий сон,
як ласка матері.

Чи не таке те щастя, що до нього люд
бреде морем горя?

Прийшло воно, як видіння, і віддаєшся
йому безмовно-довірливо.

Смеркалося.

На землю впала тінь легка-прозора.
Капле вечір на ледінь. А над усім ледяна
синь.

У хаті солома натрушена на долівці,
пахне літом чебрецевим, і—тихо, як у по-

лі. Замовило горе річ людську, не озветься й зітханням. Порушиться хто і лячно стає—не вразити б болю.

Жовте світло лампади сковзає по столі, блищить на маленькому личку, а воно—як у ляльки з білого воску. Воно нерухоме, спокійне і немов посміхається.

Чи сон, чи життя таке?

З темного покуття відсвічують мосяжеві шати ікон.

Коло столу сидить мати. Байдужа, не нарікає, не жаліється. Її очі нерухомі, а в них холод крижаний—випила до дна—сп'яніла до нестями.

— Кого то доля жене заметами, як хвиля скіпку б'є?—спитає хто себе, та й тільки.

А вона, навіжена, не чує себе, відколи й куди йде?

Санчатка за собою, а в них частка її самої. Передихнути стане і припаде, а там—рученнята зціплені й уста в дві пелюстки складені. Вони ще не знають мови, а промовляють за найбільшу силу слів—допька!

Кусок хліба й тепла хата... то й не забула, що люди є ще й існує світ.

Тепер забула все. Маленькі уста ті ніколи так і не скажуть слова—їх замк-

нув назавжди синій сон. Вони замерзли в безмежному полі...

В кутку, біля порога падає крапля за краплею у відро—б'є в забуття, тривожить його—так вітер б'є в конаючу душу, відбираючи віддих. І віддає кожна крапля лунко, як лунає земля в ледянім просторі, кинута в лет.

І ця маленька хата, вибілена, з соломою на підлозі, лине, в тім леті у безвість.

Стара господиня беззвучно ступає по хаті, збирає потріб на похорон. Вона велично-спокійна, ніби їй таємниць уже немає, і доля людська розгадана.

Заплітає зоря синій сон мерехтливим узором на шибак.

Грає зоряницями морозом розпалена ніч.

В такі тихі, навиліт прострілені ночі встають мертві, ідуть наосліп з наставленими руками, щоб кого вхопити—у кого ще тепле тіло, і протяжно-болісно питають:

— За що нас убили?

Коли сходить сонце, розлита кров убитих парує ка снігу на весь обрій.

Тоді тіні мертвих зникають від сонця, і тільки довгі простягнуті руки блудять з віхолою у полі. А зайде сонце мертві

знову встають і йдуть наосліп.. і немає сили від них втекти.

Уже їхні тіні стають у вікнах і поси-нілі руки снують крізь засвічені шибки. Вони простягаються до неї—знайшли її й тут у затишній з пахом чебрецевого літа хаті.

— Гетьте, лишіть хоч одно маленьке життя! — здригає мати від власного голосу, і закриває долонями очі.

В кутку краплі падають скоро, одна за другою, б'ють, захоплюють віддих.

Стара господиня зупиняється, зводить свій добрий погляд і шепче: .

— Тихо, вона не при собі.

БІЛА ТІНЬ

Можна б почати й так:

Перша зима окупації німцями України. Голоморозь. Ночі такі лункі й видні, що собаки виють на місяць.

Небо біле, перлямутрове, перекинуте над головою. Небо холодне, лунке, з зеленими переливами вниз, з заструпілими накипами на вінцях. Земля впилася - врізалася з розбігу гострими силюетами дерев і дахів в багрянні накипи, а вони впали червоними мазками крові по відсвітах неба на замерзлих калюжах.

Світ увесь—земля й небо—як роздертий роз'ятрений струп.

Ось в таку ніч дрижало з холоду й ляку місто, обережний обиватель не відважувався у щілину глянути.

Його бідна душа скімлила, як побите щеня, він боявся вилазити з щілини, щоб на ногу не наступили йому.

(Не ходи босий, так!)

На чорних силюетах кам'яниць, мов крило ворона непроглядних, краплею кро-

ви закипілої блискає-світить вікно. Одні-сіньке вікно на весь краєвид чорний, там життя плямою світла тіпалося ще...

А в цю ніч вартовий у кованих ботах-чоботях, як нечистий на холоді копитами, вистукус на стійці на головній магістралі загнатою в щілину міста – артерію наступив цвяхованим обцасом і не пускає.

Ляскає в замерзлі калюжі кований чобіт, плескати багнет над круглим шоломом лискає темним відлиском місяця, розмірено повертаючись то вперед, то назад

(Ніч заціплена, глуха.)

Обиватель може тільки присісти за віконницею й затаїти дихання. Ляск кроків у ссічену кантами коліс мерзлу землю, як на рахівниці, відстукує-відраховує йому кожен подих.

Лопнуть йому в вухах перетинки, випливають слизю очі під чоботом, коли він рухнеться не по відрахованому.

Вистукує кісточками перлямутрова ніч.

Над ніччю височиться жовтої кости місяць, як оскальпована голова з проваленим носом.

Вартовий крокує вперед і назад, мов з накрученою пружиною. Місяць блискає на багнеті, світить шоломом. А коли вартовий

уже виразно бачить' що біла тінь таки йде, іде, як сліпець неухильно-прямо, своєю дорогою—він ошелешено стовпіє:

— Як, щось рухається? Живе?

І ми тоді бачимо, що в місті, крім обивателя, є якась тінь.

У вартового—лід у голові і терпне спина. Він кричить різко, як по жерсті б'є. Крізь зуби харчить піна, очі лізуть на лоба, він переривається, щоб тільки не попустити зацімлений обцасом кінець.

Біла тінь, націлена вперед, тягнеться до плями світла, що накипілою краплею горіло в вікні.

Мов лелека на пожарищі, мелянхолійно, клонячись вперед за кожним кроком, посувалася біла тінь на світло. І нехай би кат ката стинав, не відступила б свого.

(В небі лускав лускіт перлямутровий.)

— Впустіть!

— І що ви думаєте? Та вони приходили до нас, так я не знаю—як воно й було. Там була лікарня для полонених, так там були одні нікуди негодні, а їх не годували, щоб швидше мерли...

Жінки наші приносили їм їсти і—хліб святий кидали за драти, як камінь, а вони хватали, як собаки. Давилися! А жінок

стріляли солдати, щоб і близько не підходили.

А ми жили у головах того подвір'я, де їх держали. Вони приходили один за одним і благали щось дати.

Обпинались простирадлом, мов до відходку, бо не пускали надвір інакше, і йшли по морозу босі. Та ви знаєте—біла тінь, як смерть ішла. Показували страшні розхитані зуби в посинілому роті і блудили очима, поки не даси чого. Та ми дітям не лишали—давали.

Ніч місячна, аж страшно дивитись. А як дороге життя,—я вам скажу,—то й умерти не боязко..

І вони йшли, приходили, тягли немічно під вікном—впустіть!

Іх стріляли. А як жити хотіли, то не боялися й смерті—ішли ..

Це звичайна наша жінка, в білій хустці під бороду запнута мати, з мідним хрестиком на чорному шнурочку і добрими пригаслими очима.

Коли вона вам розповідає про це—в неї навертаються на очі сльози й бринить голос.

В ЗАМЕТІЛЬ

Заметіль, заметіль та заметіль біла, а в очах червоно, та й почало тануть.

Рвало залізо шматками землю, душу саму рвало шмаття заліза.

— Вперед! Вперед...

— Уб'ю, хто назад!—кричав командир поблідлим ротом, махав пістолем у спину сірій масі. І лізла вона плазом, бо смерти боялась.

Плазом лізла сіра маса, щоб не вмирати.

Падав м'яко сніг, холодно лягав на лице схололе.

Спіткнувся юнак на постріл, як на полу собі нагло наступив—необачно набігу упав. ...а в очах червоно, та й почало тануть. Та на душі жалю—як щирости в юність:

— Чи це вже й кінець, та оце такий?

Тонко просвистіла заблукана куля, відчахнула кори шматок на яліні, капнули у сніг дві краплі живиці—дві краплі

гіркого жалю. Верховіття затремтіло на струнких ялицях.

Атаку відкинули. А командир лежав за пень зачепившись, і струмок по виску залишив смужку.

Покотилось, загуло. Та хтось кричав —тримати фланг!

А хтось затискував зубами страх, щоб не дрижати.

А день утікав від очей..

— Ой, та ти, хлопчино, та ти будеш жити!

І напоєм теплим із манірки напоїла, а з очей ще теплішим. А в тієї галичанки сонця ще від літа в очах не перевелось. І біла косинка та так до лица. Аж день зупинився.

Заметіль, заметіль та заметіль біла, а в очах колихнулось та й знов поплило.

Бій захляв. Верталися хлопці до яру, стягали кінці.

— Ой, та ти, юначе, який же ти міцний уві сні. Мало не забрав із грудей тепла всього, поки відходила-відігріла.

— Та ти будеш жити і вернешся в Київ, і матір побачиш свою.

Падав м'яко свіг і тепло так танув на лиці безкровнім.

— А звідки те знати, що я й матір маю?..

— Коли рану тамувала, то ти стільки тут наговорив.

— Коли б тебе з дротів винести, ми підемо до своїх.

А заметіль біла зовсім тиха стала, димом понялася та лягала легко на збиті сліди.

— ... Мову твою як почула—Київ називав, думаю—не дати своїй душі в снігу гинуть. А вас же так хижо гнали на багнети, що серце боліло. Наших так тут мало—думала не встоять.

— І я стану з вами—я ще буду жити! Ще так не загину.

Вечір прогірк димом, десь впало—ой, лю...

— А ще дівчину—Марію—кликав та своєю називав та просив не кидать.

— Та це в тебе очі—як Дніпрова повінь, це ж то їх я бачив, як валився піді мною світ. Та я тебе в Київ візьму—підеш ізі мною?

— Ой, та ти, коханий,—я піду з тобою!

— До матері в гості будем на весні.

Вуста паленіли—колихнувся вечір — ой, лю...

СТУКАЛА ГІЛКА...

Сестрі Надії.

Ніч розгойдана, вітряна. Тіні зірвались з причалів, снують.

Пливуть місячні плеса, як крига у повідь, вигинають вилиском голубі озера на леваді.

І крику пугача не чути...

Клечана ніч.

Стукала гілка в вікно, а вона вже й не спала.

Може то Олексій постукав?

Та й дверима рипнула й у сінях постояла—чи не озветься. Сама озватись-спитати не сміла, бо почує Маруся—дочка єдина—вкоряти стане, щоб і не поневірялась по ночах. А що люди скажуть?—батько з фронту прийшов, а вони обидві сплять, здорові.

І двері ось відчинились, і увійшов. Вона холодне—так це все наяву. І кінець столу сів.

А голова важка, не звести очей глянути, озватись. „Марусе!“—кличе. Про неї

мовчить. Чи гнів поклав за що, а чи дочка в більшій шані.

Прогуркотіло авто шляхом, аж хата ажнула. Мигнуло вогнями в напільнім вікні і—пропало.

Осяяній ночі ні кінця ні краю, як тим думам-сподіванням отуманеним,—пливуть голубими озерами, одпливають.

А впаде зірка зерном ярим-перестиглим, і здається—то хазяїн її до двору вертає—цигаркою світить у вікнах.

Було йшов-повертався, а вона в темній хаті виглядала. Кидав цигарку біля порога, сідав до столу задуманий та безсилий, з артілі приходив. Світла не велів світити, бо очам важко. Ганяв пісні скалки по мисці при вікні та й клав ложку.

— Х-ха!! а темні тіні ані здригнуться по кутках.

Та й засинала, як чула, що він уже спав...

— Ти б, Марусе, не спала, прийде батько, та й що воно з того, що ми спимо?—тихо озвалась та й прислухалася.

Прийшов хто? — схопилась Маруся та тривогу тамувала руками на грудях стиснутими.

— А то гарно, мамо, що діл татарником натрусили, бачите, пахне.

—Батько наш любив, щоб так пахло...

Маруся затиснула уста в подушку та почула свої сльози солоні й зайшлася. Затаїла і мову й дихання.

Зачепить вітер гілку під вікном—тремтить осиковий лист... Снують тіні.

Колись, як ще можна було, рубає Олексій клечіння в лузі, а їй сокира дзвенить було,—як склянки дзвенять, коли чарки б'ють на весіллі молодим на щастя.

...А брав сорочку білу проти неділі, то все казав, що сонцем пахне.

— А то тому, що свіжа, бо в березі прана. .

Стукала гілка в вікно, вітром розгойдана, а вона вже й не спала...

Щ а с т я

ЩАСТЯ

Ге, та то на щастя!—говорив Ригор, як дзвеніли йому рано монети по підлозі.

А щастя він чекав великого!

—Хлопці, хлопці прийдуть!—гукав він своїй старій, похапцем підхопивши той дзвін своїм словом розрадним—що б то значило—говорив і поспішав в дорогу.

Поспішав, бо припізнився. Рано треба бути в городі. Та й радий був тому віщому дзвонові монет і нагоді, що саме йому випало їхати по нове начальство, якогось команданта сільського. (Може про хлопців що знає?)

А стара затужена, згорьована, повільна-немічно ті копійки позбирала, що з кишені старого посіялись, позбирала та сунула йому в руки—„візьми, то ж гроші, —говорила, —ще може згодяться“.

Сміявся він з неї від доброго серця—„Тепер,—каже,—і на згадку вони не годні“,—бо радий був, коли б і в пам'яті зникли ті зірки рогаті, запались навіки швидше б.

Осточортіла вона — така розп'ята на воротах в колгоспі. А під нею кожен день треба йти було на роботу: на бригаду й з бригади—як у діру лізти.

Поспішав Ригор на громадський двір, нудно було йти туди, смерділо коша-рою, Загоном волячим. А йшов, бо мусів. Та хоч назва стала не та (а згодом і порядки не ті прийдуть)—потішав себе щиро.

* * *

З-за горба назустріч розжаханим коням вихопився вітряк з оббитими крилами наставився — наче хтось повалений підніс скалічену руку, щоб спинити наглу напасть.

На сході розпалило, аж у вічку віддає.—Ой, вітер буде!—сльозило в очах.

Ригор напинав віжки, гнав коні.

Здавалось, що він хотів проскочити ту пожежу східсонця, а з неї як на гвалт піднеслася чорна обпалена велетенська п'ягерня вітряка, і не обійти, не об'їхать її.

Коли колеса кутими ободами різали зашерхлі калюжі, земля шкварчала, бризкала чорною піною, мовби кипіла.

Вітер хльоскав Ригора в лице, свистіли гривами коні. А в тому свисті падали

лунко п'ятаки мідні, котилися по дорозі
примерзлій—дзвонили йому шалено.

Мчав Ригор назустріч щастю самому,
бо вірив усим прикметам, що спіткає його.

Поламалось колесо.

Важко розминаючи насиджені ноги,
він обійшов навколо воза, обдивився і—по-
свистав на таку справу.

Широкими гонами розляглася рілля,
ув обрій ввігналася—повернулася земля-
матінка дужим тілом, на поталу вітрові
здалася, а те тіло пахне гостро-молочно,
як пахнуть спичаки гострі у синій воді.

Недалеко в балці баламутно кричали
гуси на озері.

Гнав гонами вітер, ніс-розносив стру-
мені перших паростків і талої криги. В
полі нікого не видно було, і Ригор дав во-
лю серцю—ступив на ріллю. Став на чор-
нім полі, проти неба, мов з каменю теса-
ний, і дивився, як господар, на всі чоти-
ри сторони.

Ого—господар!

Він пробував ногою ріллю, брав у ру-
ки грудку й розтирав у цупких руках.

— Підсихає! День—два і пробувати б
можна.

Пересипав з руки на другу масну па-
хучу землю і пустив перед себе замащис-

то, аж зашуміло. Ще в ручку з синами став би—встигайте, в'язальниці! А в нього хлопці не слабим вузлом в'язані.

„Іхати треба!“—гукнув наче хтось його ззаду.

Коні прохолонули, не стоять.

Відірвались думки-мрії, за вітром пішли-понеслись. Відчув, що й сам прохолонув. Іхати, в дорогу, а ще колесо поламалось...

* * *

— Може, дядьку... чи пане, закурити б дали?

— Можу. Називай мене по-старому покищо—дядьком, так тривкіше буде.

Перед ним стояла стерта, зім'ята, без лица й голосу людина. З кущів від парку пробралася.

— Ми ось тут біля аптеки каменку чистимо,—казала.

— А їсти дають?

— Б'ють с-сукини сини, як хто з ніг валиться, пристрілюють. Не дають і звестись, на ноги встати.

Мовчання.

— А де ж в полон потрапили?

— Під Уманню.

— Ну, мої на Одесі були, танкісти обидва. У мене два пішли—Микола й Іван...

— Валяться з ніг, кажеш?

Ригор бере гостро на око вороного, що той сіном вередує, і кріпко лається.

— Не хочете, дядьку, паном бути? У нас одному за пана морду розбили. Їхав шеф району,— із наших же—а той просив закурить та назвав дядьком. Так він йому й дав!—„Комуніст, каже, може ще й товаришем мене назвеш!“

Ригор, спятеличений жалями цього вродливого та згубленого вже роменця, поглядав на блідо-зелені плями в нього на лиці й охав у душі.

— ... Та що ж у нас? Мертво. Сіяти б пора.

Біля воза заборсались коні. Вороний грає, б'є копитом, в ластовиннях губа верхня червоно береться, швиргнув сіном, і потанцювали віхті за вітром. Ригор пригрозив.

— А додому ні?

— Ні. Волю обіцяють.

— Тікайте, хлопці, бо пропадете. І не ждїть нічого!—Ригор оглянувся, бо голосно висловивсь. А ще жестом додав—відрізав категорично.

Юнак хвилювався, він знову входив в свою подобу людини без лиця й голосу, обпікався цигаркою, ковтав дим, поривався іти й ще хотів говорити, Лице його знову стало стерте, сіре, болюче: „Для нас, знаєте, і буряки—добре було б... може для коней брали?..“

Ригор витрусив роменцеві торбу в полу, віддав тютюн. Обід його вже не брав. Чекав, коли прийде той пан великий, що він має його везти.

Пригрівало сонце в затишку. Галасували горобці. Ах-ах-ах!—кричав селезень від річки.

А як рушили вже назад, Ригор відчув, що щастя не спіткає—не привезе вістки старій про синів.

Над містом, як у лікарні—стояв болісний спокій з етеровою млостью.

Вітер набігав з-за рогу й закручував чортики, кидав піском в лице, крутив—розкручував на всі боки петлю, що звисала з шибениці на базарній площі. Люди маленькі, прищулені, пробігали десь поодинокі і—вулиці порожніли.

За містом посвітліло. Але тепер Ригор уже не задивлявся в найдальшу синяву поля, не наслухував крику гусей на озері.

Плелися спроквола, помахуючи головами, загнuzдані коні. За кожним обертом колесо пронизливо пиляло-різало. На возі браво сидів червонопикий баварець. Він захоплено насвистував якийсь марш, заїсто вдивлявся в безмежні простори поля, і йому конче тоді хотілось бігти. Він доставав Ригора за плече, штовхав і кричав—„льос!“

Що його радує?—злився Ригор, Та туго, що аж червонів, повертався всім лицем до німця, і той заспокоєно осідав.

— Не розумію!..—розводив руками Ригор.

З розпуки хотілось закурити.

А колесо іржаво пиляло.

— Не розумію!—перекривив його баварець, встаючи з воза, як уже приїхали до комендатури, і вдарив у лице. Червоні крапельки покапали по білому кожусі. Ригор мовчки витерся.

— Кого ж ти привіз з города, що тут всі так забігали?—спитала Ригориха, сподіваючись радості від мужа та втіхи.

— Дурак, хто й посилає в дорогу з таким возом!—в темнім прорубі дверей бриластий і важкий вилаявся Ригор. Він не знав, на що злився: чи на колесо, що

напиляло йому душу за дорогу, чи на себе, що стримався перед новим паном.

Ригориha безмовно впадала біля вечереі своєму господареві.

... А може на щастя те, що не спіткалося, злився.

— Хлопців не чуть, от що!..—не сходило з думки.—Та-ак! На цей раз хай буде й так,—сказав він сам собі.

Сів до припічка закурити, подумати.

ВАЛЬС

Дійшло до того, що він не витримав і вдарив свою рідну жінку в лице прямо в губи цілою долонею.

Його вхопило, наче на гак, і відняло від землі її розпачливе голосіння. І він не міг зірватися з того перетягнутого напруженням стану, ледве тримався при собі.

Вона сиділа й голосила, а він тер рукою об штани—втиравав долоню, щоб стерти ту холодну пляму, що прилипла від її уст.

— Не муч, ну, не муч же мене, бо заціплю...

І в його голосі, в його скривленому лиці чувся такий біль і така кривда, мов би він справді висів на гаку і нізачо. Разом з її голосом тягло й його, підтягало вище, до краю і пускало, як вона заговкала передихнути.

Плакала вона не з ганьби, як усі побиті плачуть.

Вона почула смак власного тіла — доткнуту язиком розсічену губу, побачила

кров і — злякалась. Страх схопив її, як пропасниця, і струснув гірким розпачливим риданням. Він злякався теж. І зупинити ту кров, і рану стулити — зупинив би, стулив би всією душею, коли б вона почула його муку, почула б його душу знеможену.

Може б тоді й легше було — не тягло б його за петлю.

А вона сиділа й голосила.

Оце тужливе ридання в'язало вразливі кінці чуття в один вузол болю і їхні ества борсалися, роз'ятрювали себе до сукровиці.

— Не чуєш?.. — питав він стинаючись.

Холодна осіння ніч.

Куди він піде?

І тільки тому, що вона не хоче його почути-зрозуміти, має йти? Вернутись і змусити, таку — щоб на колінах благала. Але почув у руках тверде холодне залізо заціпки від дверей — зупинився, з холоду.

Надворі — як це буває перед заморозками — видно, зоряно.

Звідкись хвилями линула музика, гоїдала, пливла. Під ту музику мерехтіла ніч, і плив увесь світ з світлом і тінями.

Його тягло до людей. Хотілось бути між ними — чути коло себе їх. Тягло туди,

де та музика, багато світла – в саму середину, між промені, щоб розбіглись від нього чорні тіні.

В ідальні справляли вечір танців...

По тому, як між густим гудінням товстих струн свистіла флейта, Панаскові здавалось, що оркестра грала все тієї самої. Того, що публіка танцювала все іншої, він не зауважував. Перед ним пари просто поверталися то тим, то другим боком, хватали налету нову позу і так перестрибували із однієї фігури в іншу—як із шкури в шкуру мінялися.

В перерву танцюючі бігли до вікна вхопити свіжого повітря, розмазували наспіх по лиці парфуми і поспішали на черговий удар оркестри.

Вальс за вальсом розкручувався щосили, танцювало навіть кілька офіцерів.

На Панаска лізли живі тіні, світили повними грудьми, давили білками очей. І крізь це мариво вальсу посміхалось до нього личко Івася, його бідного хворого хлопчика.

Коли тато входив до кімнати, він хва- тався за нього голубими з вогником оченятами, благав рятувати. Івасик блукав зором за кожним його рухом, а тато виходив. Ішов на працю, а його лишав.

А що тато зробить?

Коли він маму саму так жорстоко вдарив, бо мучить його, а він безсилий допомогти...

Як прийшли німці і вбили на цукроварні чотирьох робітників біля контори на страх іншим, Панащиха не давала чоловікові спати по ночах. Вона шептала йому на вухо всякі страхи, тулячись до нього, не давала спокою. — Як їм добре буде знову дома, — говорила. Вона чула там свій рятунок і линула душею до рідної оселі нараджувала вертатись. Панаско мовчав, не міг її втішити, бо ще чути, як вийти в поле, — гримають гармати на фронті, і немає ні надії, ні віри, що не повернеться все, як було. А вона плакала, тихо схлипаючи.

А як він крізь зуби, щоб не потривожити сонних дітей, благав затихнути, не мучити й себе і його, вона вставала з постелі, сідала у довгій білій сорочці при вікні чесати косу, як до смерти готуючись.

Гладила з ласкою світло холодного місяця на довгих вродливих косах, мов би тамувала біль, доки хватало їй сліз.

Панаско посміхнувся до свого Івася: не посміхнувся, а склав два рубці на чолі, блиснув очима крізь прищулені вії.

де та музика, багато світла – в саму середину, між промені, щоб розбіглись від нього чорні тіні.

В ідальні справляли вечір танців...

По тому, як між густим гудінням товстих струн свистіла флейта, Панаскові здавалось, що оркестра грала все тієї самої. Того, що публіка танцювала все іншої, він не зауважував. Перед ним пари просто поверталися то тим, то другим боком, хватали налету нову позу і так перестрибували із однієї фігури в іншу—як із шкури в шкуру мінялися.

В перерву танцюючі бігли до вікна вхопити свіжого повітря, розмазували наспіх по лиці парфуми і поспішали на черговий удар оркестри.

Вальс за вальсом розкручувався щосили, танцювало навіть кілька офіцерів.

На Панаска лізли живі тіні, світили повними грудьми, давили білками очей. І крізь це мариво вальсу посміхалось до нього личко Івася, його бідного хворого хлопчика.

Коли тато входив до кімнати, він хвався за нього голубими з вогником оченятами, благав рятувати. Івасик блукав зором за кожним його рухом, а тато виходив. Ішов на працю, а його лишав.

А що тато зробить?

Коли він маму саму так жорстоко вдарив, бо мучить його, а він безсилий допомогти...

Як прийшли німці і вбили на цукроварні чотирьох робітників біля контори на страх іншим, Панащиха не давала чоловікові спати по вочах. Вона шептала йому на вухо всякі страхи, тулячись до нього, не давала спокою. — Як їм добре буде знову дома, — говорила. Вона чула там свій рятунок і линула душею до рідної оселі нараджувала вертатись. Панаско мовчав, не міг її втішити, бо ще чути, як вийти в поле, — гримають гармати на фронті, і немає ні надії, ні віри, що не повернеться все, як було. А вона плакала, тихо схлипуючи.

А як він крізь зуби, щоб не потривожити сонних дітей, благав затихнути, не мучити й себе і його, вона вставала з постелі, сідала у довгій білій сорочці при вікні чесати косу, як до смерті готуючись.

Гладила з ласкою світло холодного місяця на довгих вродливих косах, мов би тамувала біль, доки хватало їй сліз.

Панаско посміхнувся до свого Івася: не посміхнувся, а склав два рубці на чолі, блиснув очима крізь прищулені вії.

Ну, а далі що?..—питає настрій.

В куток аж за двері викотилася пара. Мов на хвилях випливла в ритмі вальсу. Діткнулась стіни й стала.

Жінка й мужчина, вхопились за руки, стримали подих.

— Ну?

— Що далі? — очікувало зачеплене бажання.

Жінка чекала, що їй дасть присутність чоловіка. Наставила крильця і впадала-схилялась до нього на кожен порух. А він—приємний в манерах і голосом в шепоті приємний, як тепла ваніліна приємна пахощами, чуттям ловив те впадання і бажав його безмежно.

Скельця пенсне на пасмі світла додавали цвіту до обличчя. Цвіли його уста незгасаючою рожевою ніжністю. Понюхати смачно, як квітку можна його, бо цілувати—вразливо.

Крізь розстебнутий комір видно чорно порослі груди, червоні, мов натерті. А далі вже бачились їй такі порослі круглі плечі, стегна—теж натерті—і ніжні місця запалено-рожеві, як і уста. Вона і боялась його і тягло її, щоб він потримав, а наставлені крильця тремтіли, бажали дотику.

—А-ах!

Їй потемніло в очах, вона скрикнула, як під ножем.

Мабуть тріснула струна в контрабасі на самім крутім коліні—закручена каруселя раптом пішла на спад, зупинилась. Завихрені сукні, й штани випростались, вертались на місця. Вальс перервався на самому солодкому, і всі роздражнено зітхнули.

Публіка хлинула до дверей, хтось навіть крикнув—пожар! Жінки писнули, аж присіли. З-за дверей від буфету, піджавши крильця, пурхнула гарна з зачіскою в колечка жінка.

Але цього ніхто не помітив. І струс у залі вилився в інший бік.

Як вони вхопилися устами в поцілунку, і він, хиличись на неї, глянув їй в очі на скільки глибоко сягає зір, вона впізнала за скельпами пенсне великі мутні чоловічки, що повертались, як живі істоти в краплі води, й стали. Їй здалося, що він уже впізнав її і тільки зупинився, щоб подивитися, чи не помиляється.

Словом офіцера він обіцяв пристрілити її, коли ще спіткає, щоб та зустріч була остання не тільки для нього. А її ласка гаряча відтоді стає перед ним, де тіль-

ки він побачить марлю і пахоші ліків почує.

Як на його розпалений вид повіяло вітром, що знявся в залі, її уже не було. Чи збагнув він, що то була Ганька з переїзду? Та сама, що з кожним має зустріч, але тільки одну.

Буфетник на дверях заступив Панаскові дорогу і гарячково апелював до публіки, що той ложку вкрав!

Перелякані полегшено зітхнули. Ложка й перерваний на солодкому вальс—що тут спільного? Яка досада, який жаль. Але ложку вкрадено!

За ближчим столом зав'язалась дискусія.

Добірна публіка, репрезентована тут лояльними й порядними людьми, що їм сам командант висловив признання, вдалася шукати морально-етичної основи Панаскового вчинку.

— Це дрібниця. ... Але чому кожен хоче мати ложку?

— Це найбільша проблема нашого часу, а не дрібниця—похопився бльондин у бордовій краватці.

— Ложку знайдете ви за халявою, в кишені, в пазусі... — у кожного знайдете.

— В портфелі знайдете, з рукописами чи нотами... В редикулі з парфумами.

— Так—це тема для філософського трактату, для психологічних студій до проблеми Європи й Сходу.

Буфетник в білому кітелі, сплямленому іржею, як м'ясник, керував інцидентом. Він кричав покликати поліцію, арештувати злодія і перевести слідство — ложка мусить найтися!

Панаска вивели на середину залі, хотіли биги. Публіка не йняла віри, щоб він не вкрав ложки. Не може бути! Жіночки не витримували, вони хотіли переконатися сам — чи не вкрав таки він тієї ложки, пробували обшукувати смекали з усіх боків за рубці, а їхні руки тендітно тремтіли, і вони боялися доторкнутись до нього ближче.

Погляди їхні апелювали до можності високого й стрункого в пенсне ляйтенапта. Але він був внутрішньо зім'ятий і виявляв повну апатію до всього, що оточувало його. Йому смерділа ліками марля і він мляво блудив очима по залі. На догоду йому все стихло, почало розновзатися. Інцидент як спалахнув, так і згас. Почала скімлити музика, і пари механічно бралися за руки, рухались.

Ложки не найшли.

Директор вибачився перед шановною публікою за скандал. Це, звичайно, прикрий і неприємний скандал.

Нарешті очі лейтенанта впали на те, чого шукали: у буфетника шия зав'язана марлею, від нього пахнуло ліками й сіркою. Коли його покликали, він жваво цокнув обцасами, як уже встиг навчитися. Лейтенант, знявши пенсне і придивившись, крикнув—РАУС! З столу впала склянка і голосно брязнула.

Оркестра в повному захопленні грала віденський вальс. Публіка пошепки стверджувала справедливість—сам офіцер заступився! Дехто навіть припускав, що Панаскові дістанеться якась нагорода як відшкодування за безпідставну прикрість.

Вперше в житті Панаско побував на танцях.

Діти вже спали, коли Панаско повернувся до кімнати. Він прикрив їх кожухом і пішов води напиться. Холодна вода трохи освіжила почуття.

І цей сьомий барак з кімнатою до паровичні і вся цукроварня ще ніколи не були такі понурі й тяжкі, як тепер. Високий димар цукроварні, здавалося, навмисне так побудований, щоб заступати оце однісіньке вікно, і саме тепер Панаско

помітив, що закурений комин увесь час заглядає до кімнати, як невідступний свідок всього, що тут робиться, про що він говорить, думає навіть.

Уляна не чесала при вікні коси, і димар аж підійшов ближче, щоб дивитися у вікно.

Коло замкнулось. І немає надії на те, що воно розступиться.

Івась тихо скімлив від болю. А мама йому зав'язувала марлею голову і примовляла, як йому гарно, коли голова завинута.

НАЛИГАЧ

Промінь сонця б'ється об цямрини і в воді дрібниться на міріяди скалок, а скалки переливаються в звуки і творять канонаду—ніби набій за набоем вилітає над полем і гуготить полум'ям націлених гармат.

Земля надрами гуготить йому в лице. А він гарячиться. Смикає за налигач, пережинається через зруб, дужче. Відро, нарешті, лягає на воду і пірнає.

Дорогою тарабанить віз, зупиняється.

— Поп'ємо холодняка?!

— Поп'ємо.

Старий Цебер ще жмуриться, щоб перестало темніти в очах і посміхається, чи не знайомого пізнаючи.

Довге кріпке—тпру!

Ахкали різко від різкої води. А коней овід б'є—не встоять.

— Добра вода!

Біля колодязя дубовий важкий хрест стоїть. На ньому мальоване на жерсті Розп'яття, зі'дене іржею, оббите дощами,

стерте вітрами. А хрест стоїть—перестоює хуртовини й дощі, перестоює лихоліття й напасті. Стоїть через війни й повстання, й окупації. Може й стоїть тому, що над шляхом, де люди тільки проходять, а не лишаються.

Дубовий хрест, тесаний сокирою, на плечах вірних принесений, на добробут і врожай поставлений.

Там, де лице Розп'ятого, лишилась потріскана жовта пляма. Їм здалося, що мигнуло щось—якесь лице. І вони мовчки відвернулися, як помітили, що обидва задивились в ту потріскану пляму стертої фарби.

Проїжджий став говорити, що добра вода, чи не косарям старий несе?

А коні не встоять, овід б'є. Зірвалися—тільки оглянувся. Сорочка йому по спині чогось ходить, пересмикається. Отак кара божа—ще оглядався проїжджий.

Гуділи на облогу джмелі.

Чорні, дужі, аж нагиналися малинові голови будяків, як сідали пухнасті самці і впивалися до живого.

Міцно пахне земля медом, як стодола збіжжям пахне.

Далі стежка веде через протічок, рудкою—пахло розпареним верболозом; осо-

кою в нагрітій воді. Далі—грядками буряків червоних, потім—картка льону, рижій, коноплі й—жита.

Старий Цебер біг, біг, як хватало старечої снаги бігти.

Затулявся від колосків долонею, спотикався. І таки не поспів з водою.

Як тут пекло сонце!

Кізяковий дим заліг по проваллю млосною гіркотою, пробирався в горло і стискав його хрипотою людською. Гліло багаття, і не було чого підкласти, щоб вогонь не захляв.

Вогонь, чадів завмирав, а з вогнем завмирили й люди Іх тут чотири родини, з десяток живих істот — з мозолями на руках, з хрестом на душі. Їм наказано не бути більше людьми. Це куркульські недобитки, вивезені в яр, щоб і націння те їхнє запалося в проваллях.

Їх дорізувала різачка, а вони хотіли жити. Очима хватались за життя, в кого руки не зводилися. Повзли в знемозі, куди хто вибрався, волочучи за собою свою муку. І люди боялися приютити, куска хліба дати боялися, як найстрашнішому ворогові. Як напасті своїй боялися їх, таврєваних цим страшним словом, бо

воно, як пошесть, несло тяжку біду, гіршу чуми.

Цебер стояв і тяжко віддихав, обхлюпаний водою, забрьоханий у куряву.

Чорні довгі вії, як спокій на біль, лягають тінню на великі голубі очі. В очах хитаються вогники. Під очима догоряють фіялкові язики пропасниці. По жовтому плямистому личку повзає муха. Зривається. Кружляє зелена, товста муха, гуде і знову сідає, повзе до очей. А вони вже не рухаються.

Два вогники свічки zostалися в очах, як на холодному склі верухомі.

— Бог з тобою, Кирино!—умовляє її старий Цебер.

— А, будьте ви прокляті!!.—Та заломила руки, стримувала, щоб те прокляття на людей не пішло.

— О, люди!..

— Які ви погані, проклятущі люди. Чи можна вас жаліти?!

І чи це не властиве саме вам, що жалю й чуття у вас більше до тварини. Вас напевне потрясло б і зворушило обскубане щеня, що захлинається в попелі, а ніж оця смерть маленької істоти, мати якої боїться проклясти світ, що винуватий за цю смерть.

— Бог його заступить і сохрانیть своєю милістю...—співчуваючи скаже добра душа,—може то й краще, щоб не мучилось.

Щеняті ми не боїмося співчувати, бо не треба поступатися йому місцем в житті.

І ми виправдуємо навіть погибіль людську, коли вона не на нашу голову падає.

* * *

Вітер котить гори-хвилі по житах.

Б'ють неспокійно колосом, нуртують розгойдані хліба, виграють силою. А вона, сила, сонцем вигріта, як хмелем заправлена, аж на промені терпкою міццю бризкає.

Жита половіють, зерном наливаються.

Гойдають на обрії смужку зелених садів хліба, і виринає з голубого мороку верхами дерев Комишна, то знову тане, як острівок в морі.

І так ви дійдете аж до села—майорітимуть верхи садів. А потім дорога обривається, круто збігає вниз, іде греблею. По обох боках греблі—луки. Весною їх вода заливає. І досі це урочище Татарським Бродом називають або просто—Татарським. Тут живуть татарчуки. Вони нічого спільного з татарами не мають, але за-

взято щоліта б'ються з забродянами за сінокіс. Забродяни б'ють татарчуків за ліс. З року в рік іде війна з кров'ю й каліцтвом за угіддя, як війна між двома непримиренними родами.

А всі разом комишани вели війну ще за землю. Не могли спокійно бачити як у Янушкевича озима, мов лоза, аж скрипить на пні, переливається поважно, спокійно їм на злість.

Зганяли злість свою комишани потравою посівів, крали снопи. В дев'ятсот п'ятому році спалили тік і хотіли вбити управителя, та сховався.

— Наша земля! Ми з неї вирости...

Цебер Степан також виріс з землі, жив землею, дихав нею. Трьох синів за землю віддав. Пішли й не вернулися.

Одного під Жмеринкою німецька кіннота заколола в вісімнадцятому. Юрка прибав Янушкевичів управитель за сніп чорноостої озимої, що її край хотів собі розвести Цебер.

А Грицько найдовше ходив. Ішов на окопи в атаку, темніло йому в очах, і мерехтіла крізь блиск багнетів рідна Комишна. Біг на палаці під спалах синіх димків по фасадах, і мліла від ляку поміщицька шкура. Підкрадався з узлісся

на продотряди... Усю Україну пройшов.

— Кажу вам—убитий!—розводив старий Цебер руками, ніби душу саму хотів вивернути й показати, як нагадували йому сина-петлюрівця.—Ще при Миколі убитий.

— Ми тоже проливали кров!—тряс він кулаком і з червоними очима п'явся вперед, коли на зборах громади заходила мова про земельну норму, багатозначно наголошуючи на слові проливали.

Як Полтавщиною Грицько йшов—уже повз огородами, і—спотикались на вогник з обріза комнезамівці.

Тінь його йшла. Тінь героя землі з запаленими очима в роздертій німецьким багнетом шинелі.

— Багнетом кажеш?

— А живота не зачепило?—Цебер зятявся цигаркою і сплюнув її в ніч.

Чого він прийшов? Тепер, може, й краще вийшло, щоб його вбито було.

А Грицько стояв понуро—ось, мов, я воював.—За землю? Він бачив батькове роздратування. Але куди йому діватись?

— Переночуєш і йди.

— Куди?

— Ходив же десь.

Цебериха рилася в скрині за сорочкою. Розігнулась, віком хляпнула та й ох-

нула—старий блиснув зубом зпід чорного вуса:

— Не можна, розумієш!... бо пропаде все і ми пропадемо.—І рукою відрізав.

— Ще добре, як ніхто не бачив. Задвірками підеш..

— Я, батьку, всю дорогу ввовчими стежками йду. Хотів відпочити...

— Ні. Люди визнають, розумієш...

Як на світ благословилося, Грицько вже був за ожередами соломи. Оглянувся навкруги і, пригинаючись соняшниками, пішов на крик потяга, що десь далеко за обрієм гукав на світанні.

Соняшниками за ним понуро йшов пес, нюхав по землі, нюхав у повітрі і став лащитись. Грицько піддав його ногою так, що аж заскавулів:

— Пішов геть!

Собака схопивсь на ноги, одбіг, а потім сів і протяжно завив, зводячи лису морду догори.

— На свою голову!—відгукнув Грицько.

Вчувалось часто на шахтах йому те виття. Як кліть падала вниз з свистом, захоплюючи дихання, Грицькові чулося протяжне довге виття. І він не витримував, хотів гукнути—на свою голову! З роками стало забуватися, рідше згадувало-

ся. Але чим рідше приходило, то відчуття ставало тяжче, примарливіше, як привид, брало за печінку й цілими днями не пускало. Зім'ятий і змучений тим відчуттям, Грицько вирішив дати про себе знать. Листа не писав. А щоб зрозуміло було, купив добрі Чоботи й послав на Різдво батькові через знайомих.

Чоботи старому Цеберові сподобались. „Ну, що ж, і там люди живуть“,—подумав він. Але носить їх не носив—заховав, щоб люди не знали.

А як стало нестерпно, старий запитав якусь свою жінку мовчазну, чи не написати б до Грицька, щоб прислав грошей на податок?

— А як люди визнають?

— Е-е, ти знаєш багато: „А може він там начальство яке, ти розумієшся на чоботях?“

* * *

Зловіща купальська ніч. Зловіща таємничими передсудами, а не нічним своїм образом. Лисий місяць ніби оскальювався з неба проваленим ротом, блищав лисиною і здавалось, що зарегоче—так витріщився на землю.

А що ж то за регіт чути? Прислухайтесь!—Так.

— Ах—ах—ах—ах!.. виляскує, як крижень на плесі. Чути недалеко, за садом. А підійдете ближче — і втече той регіт далі, як глум невідчепний.

В таку ніч люди ходять навшпиньки, щоб не підстеріг хто.

Козубенко ішов як тінь, ніби назирці. Пересунеться невидимкою і наслухує. Кілька разів діходив до цього місця і вертався. Не хватало відваги далі кроку ступити (він же не вбив ще людини!), чи це місце прокляте таке.

Тут кінчається вуличка і виходить на широку, залиту світлом місячним площу.— Люди побачать!—шепче йому нутро, стинаючи зубами. А потім в душі лаяв себе за полохливість і з новою відвагою повертався, ще йшов. І все ловив вогник у вікні в сільраді. Холонув, коли не видно було його за тінню, холонув при думці, що вже той вогник кінчився, чи погас.

Він сам хотів би піти туди й сказати. Піднести свою вузлувату руку вище всіх і попросити слова. Але чи повірять? Або насміються й виженуть, поб'ють за підступ.

І чулося йому присутність за спиною чогось таємничого, що слідкує за ним, щоб блиснути йому в вічі і зареготати в саме лице:

— Не почують, старій! Хоч і батька рідного продася, все одно підеш у одну прірву з тим, на кого наміряєшся!—Отак гукала невидима сила за спиною, і він зупинявся, оглядався кругом—чи немає кого близько.

В сільраді засідає „влада на місцях“ найвищий орган, що вирішує оте—бути чи не бути кожного господаря. І Козубенко пішов би до них, упав би на коліна, щоб його не займали, присягнув би за одного себе на цілий десяток... на все село. Він би відшукав злочини кожного хозяїна і довів би, від нього не сховалися б, бо він знає всіх, як себе.

Голова засідання ставить на голосування дванадцятого кандидата на розкуркулення. У неділю має відбутися показовий процес над ворогами перелом — переходу до нових форм господарювання. Над ворогами, через яких—хоч би й через трупи їхні—треба саме переступити, інакше ніякого перелому не буде! Спини, які не гнуться, треба ламати!

В кімнаті накурено під саму стелю. На лицях опливає масний піт від гістеричного напруження і перевтоми.

Різка посувається до призначеного. На черзі Козубенко.

Голова сковзає очима по справі. Він не читає, не треба читати: куркуль, ненавидить владу, темний і забобонний...—це вже голова завчив напам'ять із попередніх одинадцяти справ.

Але з лави підноситься рука і затримує хід—різка зупиняється нервово, тремтить, як тремтить, коли рівномірність тиску порушена.

— Цебера пишіть.

Заплилі потом лиця зводяться, ніби примарливий сон випустив їх на мить із своїх рук.

— У справах такого немає.

— Додатково піде—це найбільший недобиток!

Різка нервово тремтить і зрушується з місця. Іде-посувається.

Голова: — Наймитів Цебер держав?

— Ні. Але у нього невістки дві вдови засиділись, як наймички робили на нього...

Голова: — Земля у Цебра підлягала конфіскації в революцію?

— Ні. Але в совєтської влади понад норму набрав...

— Хлібозаготівлю виконав?

— Можна набавити — не виконає!

— Піле? — піде!

— Оформити справу додатково!

— Хто проти? — одноголосно!

Різка біжить...

На черзі Козубенко.

Побігач підхоплює зручний мент і округлює справу:

— Дванадцятим іде Цебер. Козубенка Дениса — знятя з черги й переглянути. Власть на місцях рішає — зняти!

... Різка добігає до краю. Добігла.

Співали вже треті півні. В сільраді давно пропав вогник, як Козубенко погасив свічку перед святим Миколаєм, порядно розправив бороду і шикнув на стару — спать!

Вона ще не вірила, хотіла спитати і напевне спитати, чи не збрехав той... А Денис повів через плече навскісь поглядом, і стара згасла з своїм шепотом і зітханням.

Над двором здіймався, як випар терпкого поту, тихий стогін — стогнали воли, люди, земля стогнала, віддихаючи. На то-

ку тьмяно блищав залізом плуг, в садку перебирав листом передранковий вітер.

Місяць ліг на левади, примерк, притих, уже не ляскав своїм холеричним, нестримним реготом по левадах, за садками, де кінчалися тіні.

* * *

І вона пішла тоді, як прокляття саме...
Не вернулась.

Кликало матір дитя в гарячці, а старий Цебер хватав налигач і біг на шлях до колодязя по воду. І здавалось йому чи він чекав цього — на хресті оживало лице Розп'ятого, і він боявся вдивитись—глянути, чи очі під терновим плетінням бачать його?

Цебера тихо брав за плечі острах, тоді він біг—ніс воду до яру, згасити гарячку, життя рятувати.

Біг рудкою, житами, його бив у лице колос, а він біг.

Заставав безмовне личко маленького Пилипка, мовчки дивився, як меркли згасаючі фіялкові язички пропасниці під згаслими очима.

Хоронив старий на безлюдді онука. Не було до кого слова мовити. Не говорив і з самим собою.

— І що ж далі!?

— Іти, тікати, як усі втекли, поки не пропав! А він сидів і стеріг спокій цієї маленької душі. Було тихо. Важкі зелені мухи не лізли у вічі, розлетілись—запустіння почули.

Йому вчувалось спрагле німічне — пити! Не голос, а погляд чув на собі. Очі з віями тихими, що лягають на личко, як спокій на біль—питають. І він не може встати, подати ради, хоч води пити дати.

— Кому?

Свіжі горбки, не политі дощем, обвіває вітер, зриває й кидає сухі дрібки глини.

Рознесуть, розвіють вітри на чотири сторони, щоб і пам'яті не було про цю смерть в яру.

І вперше за життя збагнув, що розгубив синів, а Грицька... збувся з дому хай і тихо, без клопоту, а збувся його сам, як напасти збуваються. Згадав і похолонув, почув себе прикро, як побитий. Хоча й не каюся, але мука засіла в душі й гнітила.

— За землю збувся!?

І він помітив, що його пальці тремтіли кінцями тонко й тихо, як тонко комар дзвенить.

І пішла вона, навіжена. Пішла невіст-

ка, лишила старого отут в яру.

— Куди ж пішла?

Вітер шелестить колосками, заплутався в бороді—старий! за синами не вжив, то за невістками не сподівайся.

Шляхом валить курява. Може, районний начальник міліції їде. І старий ловить себе на думці—що було б, якби з ним зустрівся?

Але він охоче зустрівся б з сільрадчиками. Одного якогось отут за житами зустріти.

Цебер бере кіску, жмурить око на жало, пробує на палець. Колодочка, шнуром ув'язана, розпустилась. Заходився перемстувати. Пильно укладав мотузок, утягав, збивав. Так і думка за думкою клалась туго колами.

Із двоє добрих гін—шлях, і прямо на Комишну. Туди він не піде, і манівцями вночі не піде, бо уб'ють, як злодія.

А коли думка береться уже за кінець тих хвилин, що він востаннє ступав по рідному подвір'ї, йому вчувається голос його покійної старої, і він стримується, щоб не порвати мотузка. „Умру, а не віддам!“—кричала вона. Та й умерла.

Як почали полотна шматки ділити: ступнями міряли на току та рубали засту-

пом, вона впала руками на розіслані сувої впоперек і кричала, — „У яму спустіть, а не дам праці топтати!“ Голосила стара — „своїми пучками пряла, руками білила...“

Поховали стару тоді ж таки, а тільки спускали до ями не на полотні, а на верьовках.

Жмуриться старий, бо сонце жалом грає в очі. Укладає рівним плетивом мотузок — ножака добрий виходить. На кістку трапить — не здержиться, піде.

Як викидали все з хати і образи святі ставили на торг, як гнали його, щоб не дивився зблизька хто що тягне, розтягає з подвір'я, як і окріп у печі перекидали, щоб не мали люди й води вареної на обід — все йшло колами, мов хто камінь кинув у тиху воду, в його душу старечу.

Вивозили їх до яру якось похапцем, ніби квапилися, щоб чого не трапилось — без прапорів і промов. Безденежний, сусід його нещасливий, викрикував, забігаючи збоку — „тепер свині куркульські не ритимуть у мене під перелазом!“. А крізь шаблі гарби висіли людські ноги і волоклися по землі.

Потім говорив хтось, що вікна плакали в селі і ніхто людського лиця не ба-

чив в той день, бо очі тільки в землю дивилися.

Сонце повернуло на захід. Стріляє промінь по стрілчатих житах. Далеко-далеко наростає гомін і губиться у вербичках на рудці. Над рудкою кричить чайка та так—аж за душу чіпала.

Цебер зібрався з чим було—взяв налигач, кіску, відро і рушив, лишаячи позаду за спиною зелеку смугу комишанських садів, а та смужка темніти стала, почорніла без світу-сонця.

* * *

Останній спадкоємець налигача з сірих круторогих волів опинився в гамірливому місті, закуреному порохом вулиць і димом заводів. А налигач став йому у великій пригоді. Це було єдине знаряддя для заробітку. Він виходив на площу до станції і підносив пасажирам речі. Нав'язував налигачем валіз і клунків скільки здужав і ніс. Навіть візки не могли конкурувати з налигачем.

Уже налигач потерся, став рватися, покритися вузлами, з другого кінця одірвалась петля, але Цебер його дбайливо доплітав чим тільки міг, скручував, зв'язував, щоб тримався, не лишав старого.

Жив Цебер у якійсь темній комірці при склені, де він був нічним сторожем.

У цій темній норі, без вікон і дверей, він почував себе спокійно і зручно, навіть зиму зносив добре. Помостив ліжку, приладнав полицку. Появилися всякі бляшанки з консервів, всякі скриньки від краму — це все було дуже придатне для вжитку, за посуд служило.

— І так можна жити, — думав Цебер.

Дуже не любив він, як хто заглядав до нього в комірку. Він приховував кожний кусочок хліба, всяку дрібку поживи, бо боявся, що побачать люди у нього кусок хліба і віднімуть.

Щоранку, лягаючи після ночі відпочити, він глядів у головах вузол соли і при цьому згадував, як колись за війни і руїни доводилось по солону воду їздити десь за сотні верстов.

Був березень. Весна цього року випала рання і буйна. Сніг танув навіть уночі. У темних смердючих кутках, по дворах, де за зиму нанесло справжні замети, коли прислухатись — чути, як шелестить танучи сніг і капає, біжить під кригою вода. За кілька днів рушила річка, пішли весняні води.

По дахах уночі кричали, тягалися ко-

ти, Цебер підстерігав їх і гнав геть. Він чомусь боявся, коли чув цей конаючий крик. Не міг витримати в своїй комірці, виходив надвір, бо хтось увійде й задушить його в темряві.

—Біда ходить по людях, а не по дереву,—пригадував собі.

З усіх сіл широких родючих ланів українських тяглися до міста німечні, опухли з голоду хлібороби за хлібом. Вони валялися на хідниках, мерли під крамницями, де давився люд у черзі, щоб купити пайку хліба.

Ще благали їсти їхні живі очі, а тіло вже розкладалося: на суглобах ступнів і пальців тріскалася шкіра, і з ран сочилася брудна жовто-зелена юшка.

Цеберові здавалося, що то душі померлих отих, що він бачив по всьому місту: на базарному бруку, на вулицях, біля станції. Вони кричали вночі, проклинаючи світ і людей.

Світлої весняної ночі, коли повний місяць ставав серед неба, вони виходили на дахи бо ні цвинтаря, ні пущі не було, щоб їм збиратися до купи і тужити над своєю долею.

Як придивитися коли вилискують змиті весняним дощем дахи бляшані—коло кож-

ного димаря можна бачити білу людську душу. А їх багато—скільки є димарів у місті. Треба тільки дивитися обережно, тихо, щоб не сполохати їх та не накликати на себе напасти, бо вони від лиця людського зникають, як від лиця Божого зникає сила нечиста, залишаючи свій гнів на людях: Тоді Цебер ступає тихо невидимо, попід склепом, тримається тінню, обходить ойго кругом, і, вийшовши на вулицю, сідає на сходах на піддашню. Слухає. Він дуже обережний, щоб душу людську не сполохати-прогнати.

Як по нетрях, кричать людські душі по дахах завмерлого у сні міста.

— А будьте ви прокляті!—отак чулося над дахами.

— О, люди! відгукувалося.

Ночі були теплі й місячні. Білі людські душі сходили на землю, виростили аж до неба.

— Які ви погані, проклятуші люди!

Цебер десь чув цей крик. Він напружує слух і не може пригадати, де він його чув. Чий це голос?

А той крик нарастив, шумів йому в вухах, як злива, лящав пасмами місячного лиску.

Цеберові випав добрий заробіток і він був радий. До базару відніс на ввесь налігач нав'язану в'язку «лунків». Це були якісь спекулянти одягом, вони добре заплатили. Але в той мент, як він відійшов набік перерахувати пом'яті масні рублі, бо не довіряв, перед ним стала жінка і прямо в вічі гукнула, простягаючи руку до тих рублів:

— Дай старий, на чвертку! Пожалій, бо помру, — вона затигла голосно, ніби на пісню зводила і додала:— Я хора, не можу працювати...

Цебер зблід, його руки тремтіли, не могли трапити в кишеню. Цей голос він чув ночами з тим криком на дахах. А де ще він його чув?

Перед ним стояла Килина—невістка його. Така бідна й обшарпана, якою пішла ще з Комишанського яру, залишивши йому хоронити померлого Пилипка. Ні, вона вже була не така. По тому, як їй звисало на очі пасмо липкого нечесаного волосся і поблідлі сині губи були мокрі, можна було бачити, що вона зовсім пуста, тилася берега, була знищена й згублена.

Але поки Цебер збирався з духом, щоб до неї признатися, підійшов якийсь чоловік, молодший від неї, але невмиваний і заспаний, взяв її за руку і став тягти за собою.

— Що ти мені таке?—викручувалася Килина від нього. Геть! Я з начальниками спала, з самим обласним... А ти—шмаровоз для мене.

— Килька!—залиш пеньок, чого зачепилась, ходім!

П'яна Килина, впізнавши Цебера, вказувала на нього рукою і вигукувала, як вигукують оратори на трибуні:

— Він куркуль, собача шкура! Бач, заховався де, а люди по селах хай умирають з голоду.

— Залиш, Килька, діда, бо вдарю.

— Беріть його і повісьте, куркуля!

Цебер кинув очима по натовпу, що вже встиг їх обступити колом, шукав нагоди зникнути з очей людських. І така нагода трапилася. Підійшов міліціонер і став просити гражданку припинити агітацію, бо стала вже голосна. Він почав свистіти. Цебер вискочив між люди і загубився. А вона ще гукала йому вслід: „Запалося твоє подвір'я з усим дном. Молодість моя поза хлівами твоїми пішла... Западеться й

життя твоє... Гріб над тобою западеться, чуєш запам'ятай!"

Промову їй перервали. Десь узявся ще один заспаний, і колеги удвох забрали Килину під руки. „Це жінка наша“,—відповіли вони міліціонерові і пішли геть.

Прикро і розпачливо було на душі у Цебера. Просидів увесь день в комірці. „Западеться... запам'ятай“ — в'їлося і невгавало у вухах. У неділю старий пішов на Качанівські бараки земляків провідати.

У земляків новина. З Уралу, з лісоробок, десь далеко за Вяткою—прийшов парубок. Утік ще зимою і аж тепер прийшов пішки. Новин, балачок — дня мало, щоб переслухати,

Чув він там і про комишанських. З усієї Полтавщини звели туди засуджених за спротив колективізації.

Вивезли, серед лісу і лишили під небом: „Закладайте, — кажуть, — собі виселок, а назвемо його „Червона Україна“.

—Хто робитиме, той і їстиме, —закінчив свою промову начальник виселку.

І працювали люди. Валяли віковічні сосни, клали їх у зруб—робили хати спочатку. А потім службові приміщення. Повільно і тягуче виростав виселок „Червона Україна“. Хто хотів їсти, той працював.

А харчу давали—жменю сочевиці на день та жменю соли на місяць.

Козубенків вивезли цілою родиною, два сини лишилися живі. Діти й стара померли зразу. А старий Козубенко, як прийшли на місце і сказали будувати „Червону Україну“, нічого й палцем не зрушив. Ні робив, ні їв. Співав пісень усе. Пожив щось неділь дві. Перед смертю сусідів кликав, кричав на синів, проганяв їх від себе. І помер насамогі, бо були всі в лісі на праці.

Хоронили його з повагою, як оклись на Україні. Тільки не було священника і хрестів. А так стали гуртом навколо ями, зняли шапки й похилили голови. І стояли, доки хтось зірвався і грудку землі на труну пустив. Та так по черзі всі й робили.

Як спускали — труна перевернулася. І дуже всі зажурилися, то щось поганий знак. Не буде добра на новому місці.

—Та й що ж, вони там погинули, а ми тут гинемо —одно на друге вийшло, — говорить Цебер, та й заплакав за Козубенком. Сусід був добрий, а господар то і ще кращий, А де свій кінець найшов.

Сиділи колом і говорили, згадували, все що позаду лишилося.

Земляки Цеберови жили в бараках однієї будівельної контори великого індустріального міста. Ці бараки заселявали селяни, що прийшли з різних кінців до міста шукати прожитку. Їх вигнали з села або й сами вони пішли, коли стало неможливим господарювати на своїй землі. Постягали сюди родини, завелися кіньми і так родинами працювали—возили цеглу, вапно, копали котловани на споруди. Ця робота їх не так уже й лякала, бо зв'язана з домашнім знаряддям: з кіньми, возами, лопатами—споріднена була. А головне, що почувалося вільніше ніби. Тут укладався своєрідний селянський побут в незвичайних умовах. Коли б дати йому розвинутись, може б він витворився в якусь особливу своєрідність.

— У вас тут, як дома,—говорив Цебер,—людей багато, свої, поговорити є з ким.

Він приходив на Качанівку, коли тільки мав час. Був вражений і зворушений. Ніби перед великою й тяжкою покутою доживав останні дні—поводився лагідно, з добротою. Говорив якимось принижено, й запобігливо. А коли йому тремтіли руки, він ховався з ними від людей. як з хорошою поганою ховаються.

Любив Цебер слухати дітей. Як зберуться школярі й почнуть свій школярський спір про науку, про техніку, старий підсідав до них і слухав. А в тих школярських спорах-змаганнях на знання йому цілі світи нові відкривалися.

Оця молода гомінка згряя якось поіншому хапалась за життя—з другого боку підходила до нього. Монтували радіоприймачі, креслили лінії далеких рейсів, і кожен уявляв себе інженером, капітаном далекого плавання. Дідові любо дивитися, як ці дітлахи, ще в сільських свитках, в дірявих шапках і непомірних чоботях, ще по-домашньому втирають носа рукавом—наше ж, рідне насіння!—а як бралися жити.

— Та нашому роду не буде переводу! — говорив Цебер. Він діставав з найдалшої кишені дбайливо загорнені в матерію гроші, брав десятку і давав на книжки хлопцям.— Учїться! Як був я молодим, то хїба хто знав, що з науки хлїб їстимеш!?

* * *

Цебер радів, що вдасться Килину вернути до людей, остепенити. На Качанівці її прийняли чутливо й ласкаво. Вона всьо-

му корилася, Справно ходила на працю і працювала багато, дбайливо. Перестала пити. Її облатали, обчесали.

Може й розступиться-розвіється нависле над ним напророчене нею оте що казала—„запам'ятай—западеться!“— сподівався старий. Воно заступило перед ним і день Божий і світ людський.

Першої ночі у Комишанському яру ночували вони під небом. Вона горнула до себе хорого Пилипка і дивилась, як по небу падають зорі. Журила свою долю та й говорила—коли зірки падають, а то люди б не падали? Ніби бадьорила цими словами свекра, що так занепав був на розпутті. А потім якось не втримала і гірко, мов сама до себе, сказала: „А знаєте, батьку, я через вас пішла оце. Нужне мені було ваше хазяйство та багатство, що я віддалася до вас“.

Тай радів старий і годив, їй щоб вона трималася при людях.

Видно було по всьому, що Килина боляче пам'ятала все, що пережила за останні роки й місяці. Вона уникала розмови. Про свекра взагалі не говорила.

Трохи залякані, важкі й байдужі в рухах і поглядах, люди її мучили. Як наставав вечір і поверталися всі з праці, в

бараках піднімався такий гамір, що й стіни хитались. Двері не зачинялися від безперестанного рипання. Від зброї, що її звалювали в кутку починало тхнути дьогтем і кінськими кізяками. В кутку плакало хоре дитинча. Килина цього не зносила, пропадала десь на відлюдді. Іноді стало знову чути, як від неї пахнуло горілкою. І тоді жінки сумно зітхали, опускали голови.

— Ідїть, діду, уже Килину вашу хоронити! — покликали одного разу Цебера хлопчак з Качанівки.

Упала й розбилась, з четвертого поверху з рештовання на каміння упала.

— Це так—коли з такого місця зірваться, то пропадеш. Але чого вона потрапила туди, коли їй нічого було там робити?—питали себе чоловіки.

Страшно було дивитись, як вона й покалічилась, яку й тяжку смерть собі найшла. Померла-загинула та й лишила на його стару голову тим прокляттям наговор тяжкий, не прощений, не спокутуваний.

Досі ще старий мав надію триматись, а тепер зовсім ослаб, занепав з тією надією на щось краще.

Раптово й гостро відчув він, що під ним рушила крига. Бачив, що до берега

Йому вже не вихопитись, що ніхто його не почує, як не гукай.

* * *

Не можна було ще говорити, що справи так безнадійно кінчатся.

Круто пішли події. Качанівські бараки розігнали. Люди розбрелися по заводах. Школярі може вже й до студентів доростали, коли взагалі хто утримався на поверхні. І хоч війна обірвала-обрізала все на чому захопила, але прийшли нові надії, інші—надійніші!

Гей, заживемо старий!

Довго й хиталося, а таки впало, перевернулося на інший бік. Все, що досі було—лишилось насподі.

До Різдва німці були вже далеко попереду. А збираючись в дорогу додому йти, Цебер не мав ніяких турбот. Він—ніби мірошник вийшов з млина, просидівши там цілу ніч, слухаючи тільки гуркіт каміння, що перетирало ще живе зерно—обтрусився й чистий. І просидів одну тільки ніч. Прогуркотіла каменем ніч та й знову день.

А чим ближче до села свого рідного, до Комишної був, то менше гаяв часу.

Чуть-світ дякував добрим людям за хліб-сіль за теплу хату, підперезувався туго налигачем, брав ціпок у руки і йшов.

— А де ж ваша торба?—питали його.

— Добрі люди несуть—де їх зустріну там і кусок хліба свіжий, то хіба кращої торби треба,—відповідав з radoщами Цебер.

Поспішав, ніби не вірив зрадливій долі, побоювався, що й на цей раз заведе.

І єдине бажання було в нього на цей раз зібрати всіх до купи—до хати рідної і сказати тільки одне слово—ТА МИ ЩЕ ЖИВИ! бачите—ось тут усі, візьміться за руки й почуйте себе! (Про землю не думав уже старий.) І Грицька й Килину і всіх, всіх хотів би обняти. А школярів Качанівських—молодих капітанів зустрів би і побажав їм щасливої дороги на далеких морях.

Свище хуртовина, закручує віхолу, білим снігом білий світ засипає. Перед Водохрещам морози взялися—ворон падає з лету, не витримує. А розпуття в полі таке, що око сльозою береться в старого не прогляне, з дороги збивається. З замету колесо гарматне тирчить, ребра кобилячі оббіловані, виїдені, і копито, намірене проти скаженого вітру. І так часто, гони за го-

нами через усю Україну. По цих дорого-
вказах тримався шляху.

До рудки діходив—сонце сідало вже,
червоно бралося. І яр той праворуч сні-
гом запався. Вербичок не було. Стояв
кущ оббитий, як деркач ввіткнутий на-
марне.

Діходив до колодязя, а темрява заля-
гала долом, у віхолі стали виразніше тужи-
ти голоси. Вони віяли білими покривалами
і йшли—линули колами, немов танок заво-
дили навколо нього.

Біля колодязя хреста вже не було, і
пень не тирчав.

Віє віхола, завихрені білі покривала
линуть далеко-безконечно. А в тій туж-
ливій процесії хрест попереду, світлий, ве-
ликий—у білій ризі широко руки зведені
і дрібні краплі на чолі від тернів. Старий
пам'ятає, як лице Розп'ятого тоді майнуло
в його очах, коли він води давав пити
спраглому в дорозі...

І він молиться в душі узріти його лик
мученицький і впасти на коліна з хвалою
за спасіння. Криваві краплі на світлому
чолі так ясно і гаряче сяють, як віра лю-
дська у спасіння сяє.

— Слава тобі, Господи, що сподобив
мені своїм ім'ям явитися!—шепче старий.

Кричить потяг, у розбурхане поле пішов.

Червоні, зелені, сині вогні станції заблимали, як світлячки у темряві.

— До кого він піде?—Тільки тепер подумав Цебер.—В якій хаті його впусять на ніч?—Та так прямо й пішов колією на ті радісні вогні на станції.

* * *

Великі перелякані очі потекли й замерзли мутними сльозами на блідих, посинілих щоках.

Повісили його на налігачі за гіляку осокура і написали на своїй німецькій мові велику таблицю для остороги перехожим:

„ХОДИТИ КОЛІЄЮ ЦИВІЛЬНИМ ЗАБОРОНЕНО!“

Безвладно звисали великі роботящі руки, що так любили землю і працю на ній і не раз готові були стояти до смерти за неї. Вітер повертав його; крутив на всі боки за поли кожуха.

Саме було Водохреща. Люди несли додому свячену воду в глечиках, хлюпали поспішаючи, криючи лице від пекучого холоду. І ніхто не помітив, не пізнав на гіляці осокуру старого Цебера Степана з Комишної, що жив колись за Бродами.

Італійські ночі
МІСТЕРІЇ

ДОННА НІЧ

Вона йде—як помах тіні.

З висот всніжених опускається. В па-
лісадниках фіялками холодними пахне.

Впоєні соком вишні галузки свої ту-
лять—їм бутони тугі квітінням зачаті.

А цілунок чи збавить снаги?

Вона йде. Мантиль віється. В шовках
стан гінкий туго запнутий.

Колонади тінями завішені, сині алеї
сповнені ялиновим подихом.

В нішах тиша зашелтана.

Вона йде. Іде й не минає. І почути-
вловить не дається, Донна ніч у теплих
шовках.

І до чого впасти, щоб себе почути?

ТЕМІНЬ ОСЯЯНА

В сонному помаху сіється, тане світло й темінь.

Наче метелик заніс ще від дня сонячного світла й струснув його з чорних крил засинаючи—сіється темінь осяяна.

Оливкові сади хвилями лягають, туманом відходять в долину місячну. На позублених світлом шпильях кругловерхі сосни чаші зеленого меду піднесли спінені через край.

А хто тими сходами йтиме, що так пахощів навіяно?

Каменіють кипариси в благанні затаєнім—не поїти медом тягучим, як черниці молять—не доводити їх до гріха.

А ночі не до того. Вона в обіймах зажданих тулить до грудей своїх—освіжитись їй дотиком.

Джованна дає мені з своїх рук черешень. Я заюшився соком червоним, ловлю її тонкі пальці, а вони гарячі. Уста в неї міць вишнева роз'ятрила, хочу дивитися на них, щоб тільки говорила вона.

— Ті ріасе?¹⁾—питає й сміється, що не
находжу для мови слів.

Від наших ніг внизу так далеко від-
пливає долина. На оливкових хвилях, мов
кораблі розкреслені—силюети кам'яниць
гойдаються.

Схиляюсь.

Коси Джованни на лиці в мене пах-
нуть травою.

БІЛА КАМ'ЯНИЦЯ

Як стихав Трамонтаньо, рвучкий і пекучий—вертався в гори, щоб на сірих шпильях зачепитися до прийдешнього дня,—приходив вечір.

Зелений шум, розшумований вітром за день осідає над садами, над плетеними стяжками виноградників. Прив'яле листя розквітлих лип помітно холоне, стає густозеленим. Коли прикласти його до лиця, воно м'яке, лагідно-свіже.

Прозоріє далина. Прозоріє навколо. Найдальший маленький звук стає близьким і осяглим, як крапля холодної води, що падає в теплі долоні.

Біла кам'яниця стає білішою, підноситься вгору. А від берези, що на схилі гори, починається пісня:

O, campagnola bella
tu sei la Reginella... — 2)

Це далеко-далеко і так близько.

І вона чує себе царівною в цю годину і співає сама собі, радістю надхнена.

Вона чекала свого Бруно—він прийде і поцілує її.

А цілував її вперше, як голі берізки пнулися рожевими галузками назустріч вігрові, щоб остудив їхню березневу тужавість. Тоді лопнула брость на галузках, і ясним липким соком залило біль.

І приходить із гір її барсельєро, засмалений так, що тільки зуби блищать, широкоплечий дезертир, щоб вона довірливо на нього здалася.

Як засвітить повним світом місяць, кипариси підступлять до сірого пасма до дороги, вниз стіною у темінь бездонну потягнуться. Тоді тільки біліє за мурами хрестами *campo santo*—святе поле, як квітник лілей.

Кожен раз приходить жінка в хітоні чорнім, творить молитву. Стоїть довго й непорушно. І здавалось, що вдарить грім над тією білою кам'яницею на схилі гори. А стежкою сходила вона—царівна.

Іде мати — земна мати.

Висока й струнка... Такий кипарис на вітрі.

Коли за гори сідає сонце і повіє прохолода, вона повертає з поля—з латки землі перебраної пучками. Іде передмістям, дорогою битою каменем білим. На руках маля—знамено материнське її. І як у вертепі, тягнеться за нею хлоп'я босоніж, коза на мотузці...

І здається ця процесія проходить отак щоразу гребенем між землею і небом, на грані між ніччю і днем через увесь світ.

Чи бачать її люди?

— Сучасна Мадонна!—зауважує колега

— Боги кінчають свій вік на землі. А з ними приходить кінець і поколінням, що оселявали їх в неземних оселях.

Мені приходить на думку Зевс, Перун... Дальша послідовність висновку наводить страх на мене. Але я не люблю сентенцій і вже не слухаю свого замріяного колегу. Я шкодую за розвіяним почуттям і

пробую ще вловити образ земної матері, що любився-зникав в моїй уяві.

В домі своїм, вонз розкладе вогонь у каміні і вечерю з удою вечірнього дітям подасть, нагодує їх. А як зоря зійде, вони вже спатимуть вдоволені минулим днем.

— Ні. Вона не Мадонна,—кажу собі.

Я пригадую, як бачив її зблизька: в запілу несла денний здобуток праці—салати й цибулі пучок.

Вітер обвіває на ній одіж, і її висока постать повниться видом гінкого тіла, а зачіска—просто розпущені коси—спадає на округлі плечі.

— Вона Магдалина!

Її лице—земної грішниці—доторкнуте болем терпіння, в очах світло потягу й хотіння жити сотворенною для життя.

Кипарис на вітрі під зорю вже вийшов, семизір'я за гострий шпиль міської вежі лягло. Б'є дзвін.

Я не рахую надтріснутих ударів, бо й так знаю, що пізня пора.

На цвинтарі—campo santo—лілеї, білі повила тінь, і здавалось що непорушна постать черниці стояла, звівши руки до неба.

Остерія³⁾ гуде голосами різного люду.

Густі випари поту, тонкі пахощі парфум мішались з тютюновим димом, і вставав задушливий гамір, в якому людина не чула себе: дудніло їй у голові, дудніла й вона у той гамір, як у діру.

Мавро Дівіно сидів за столом і лаявся з усієї сили. Але його ніхто не чув, як і він—нікого. Він шукав хапливо по кишенях, кілька разів обмацував по рубцях свою убогу одіж і вигукував, так—ні до кого:

— Nente! e ...—розводив руками.—Немає хліба, немає вина, немає праці...

— Ecco, il mio pane!—ось мій хліб,—махав торбою, клав на стіл і діставав з неї жмут липового цвіту—жував.

— Il pane di sole...—сонячний хліб.—Прощу!—апелював до людей.

Він брав у тверді пальці воскові чашечки дрібного цвіту і розгортав їх—шукав ніби самого сонця в них. Згортав покришений цвіт у руку і струшував у щер-

батий свій рот. У животі терпко й гірко, щось смоктало, тягло, аж сумно ставало. Тоді Мавро Дівіно брав півлітри вина і кінчав вечерю.

Старий Мавро сам увесь—великий рот, що хотів їсти, золоті руки скальпеліно⁴), що не мали чого робити, і—добра душа, що готова кожному допомогти. За це люди шанували його, як божого чоловіка.

А він—жалів їх бідних і безпомічних людей. Віддав би їм увесь світ, щоб вдоволили їхні жадання.

Мавро Дівіно почував тепер, що у торбі своїй він носить велику таємницю, і коли б передав їм—цим бідним людям, що оскалюються запобігливо усмішкою вдячності на найменшу дрібницю милости до них,—то хоч би трохи, але поміг їм—дав би що жувати.

А що він більше pomoже?

Цокали, дзвеніли шклянки. Підходили якісь прозорі, як на вині піна, дівчата з мальованими устами, сміялись. Були ласкаві й милі, горнулись до нього, мов би хотіли щось вивідати. Мабуть вони знали його таємницю.

Під очима в них витиснуті темні кола, і в них теж немає хліба—їхні губи поси-нілі, холодні. Дівчата незграбно намагали-

ся бути граційними, щоб подобатися чоловікам.

Вони запобігливо поглядали на солдатів і робили гарні очі.

Той з далекої за Альпами півночі солдат—чужинець на цій землі, а в нього лице налите кров'ю, світяться жилки крізь шкіру. Він, як шмат м'яса на виделці—з апетитом рознесе відкупну любов тендітної італійки і сплуне після її нерішучої, враженої болем ласки.

Мавро Дівіно поспішає їй допомогти. Уже погрожує піднесеною в повітрі торбою з цвітом. І в цей мент, як він так близько був біля мети, дужа рука солдата бере його за комір і викидає на вулицю.

Він тільки протяжно гукнув у темряву. Голос його десь далеко ударився об мури і захлинувся.

Stella чекала за порогом свого господаря. Вона була рада, що тепер вони підуть уже спати, і задоволено махала хвостом, забігала наперед, заглядаючи ласкаво на старого Мавро своїми собачими очима.

Остерія дивилась їм вслід жовтими великими очима.

СОБАКА

Завили сирени, виттям пронизуючи тіло до суглобів, як пронизує його шалена гарячка. І люди бігли наче сліпі, врозтіч, щоб їх не привалило на вузьких вулицях. Бігли в поле, де немає стін кам'яних, що будуть валитись.

Бігли рятували душу, оці нетямлячі себе з страху істоти. Кам'яні стіни обителі їхньої наскрізь просякли прілим потом і кислую стравою, а в шпарунах, як сажка в комині осіло квиління їхнього горя, що його й каміння не зносить, благає, щоб звільнити його від того лецу людської нужди.

І що той бідний інвалід-огризок, що встиг уже вернутися з війни, благає помогти йому тікати, коли його за хвилину затопчуть на цьому бруку дужчі. Та й взагалі немає нікому уже потреби до нього, коли матері загубили дітей тікаючи, а люди згубили свою подобу й лице.

Вони, нещасні, не могли збагнути того, що небо послало їм щасливу нагоду

визволитися від плоті—від безглузлого існування. В них прокинувся нещадний голос крові і гнав їх, як чорні язики полум'я женуть свою жертву.

Згубилася людина, її немає, є тільки гострий інстинкт вузла м'язів і похіть спивати теплу кривцю. І ці живі істоти мовчать, вони лагідні й покірні, почувують себе вдоволеними, коли їхні жала встромлені в тіло, з якого смокчеться поживна юшка. Людина згубила свою божественність, б'ючись в конвульсіях здобути їжу. І все людство—тільки клубок сплєтених між собою м'язів і жал, встромлених у гарячу кривцю, де не розбереш: чиє жало проткнуло чию жилу? І лишається потрібною тільки ненависть, щоб глибше сягати в чужі жили, а любов і правда—це безглуздя, що тільки вкорочує оте жало й прирікає живу істоту на недокрів'я.

Може цій особі в комірці й рукавичках, що крутить стерно і натискує гудзик автомата там, угорі, де кінчається рев—в цій особі людина стане переможцем себе, і розтопче цей сплєтений клубок загострених інстинктів. Хай буде з нею ненависть і радість знищення, вони рятують рід людський!

Місто метнулось в нестями розбризком від удару (а небо в тисячу органів реве гимн).

Від удару бомб розкололися стіни катедри. Вітром стерло фрески на стінах зірвало карнизи й капітолії. Розпачливо тиснулись люди до стін, щоб чути землю під собою. Їхні лица, втиснуті жахом у мур, присипані вапном, були холодні й мертві, як холодні плити, що на них обвалився кіот.

Шугнуло в кутках, і стукали сухі-ви-сохлі кісточки, як проходила якась не видима сила в білому комірці. В цю несамо-виту тишу зірвалась завила Stella і дві собачі сльози скотилися в порошок, розійшлися чорними плямами по камені. А потім розвиднилось. Те виття опритомнило ще живих.

Люди віддихали з нестями. Виходили люди з схову, криючи очі від світла. Старий Мавро Дівіно тиснув себе за груди й розповідав, як його Stella плакала за людей.

- *Campro santo* більше не світилось серед ночі лілеями білими. Над хрестами захрясло димом; сажею млосною, їдкою на уламках мармуру дим сідав. На купках свіжої землі шкірилися білі кості викинуті авіобомбами.

НА ЧОТИРЬОХ НОГАХ

Повзає тінь серед ночі.

Тінь оця повзає по панелі на чотирьох ногах, як у клітці зануджена-занудьгована.

Яскраве світло лампи падає з вікна, людина й тінь злилися й плазують на чотирьох ногах.

Поскрипують чоботи, поскрипує горіховий паркет, побрязкує орден.

Коли співрозмовник зупиняється взяти свіжого помаранча, тінь застигає. Тоді чути приємні круглі слова, овіяні пахом свіжих овочів. Вони, як гудзики по шклу, падають патетично з смаком. Магнієвими іскрами блискає кілька крапок на ордені, і блискає в роті золотий зуб.

— Людина—це воля!

— А не Добре?

— Милості до неї роблять її слимаком. — Від уявної бридоти пересмикує плечі.

Елегантна рука з блискучими нігтями дістає хустку і витирає подразнені ніздрі. Аромат овочів лоскоче вразливе місце.

Тоді—і це кожного разу, як призначення—приходить і стає йому ввіччу тонкий червоний струмок крові, що витікає з носа й повільно стікає до уст.

Він чує, як цей струмок тіпається і ось-ось крапля чужої крові капне йому до рота. Саме цього менту—коли крапля зірветься і впаде—не зносить його сильна воля. Він тре-втирає там, де чує цю холодну краплю, і немає сили її стерти.

Йому заважає орден, він хапається за груди, і немає засобу втекти від себе.

Від того часу, як це трапилося вперше, коли він легко, майже героїчно, відважною рукою прострілив очі, ті очі, що, здавалось, своїм зором повалять його, пройшло багато часу. Простріленого забрали з калюжі кудись в застінки, а його повела перемога до великої мети вольової людини. Тільки струмок той лишився йому живчиком над устами, торкає душу, прокидається і звисає холодною краплею. Вбити цей живчик—і Воля перемогла!

— Вбити тільки цю маленьку червону смужку, що тоді не розтоптав її чоботом, щоб не вчепилась його.

В чиї ж очі стрілити, щоб убити?

Одколовся шмат шиби і впав з брязком, хитнулось світло. Він витер кінець

пістоля що димів ще, об полу мундура і додав:

— Ненавиджу жебраків. Через цих тварин прийшли жалюгідні норми моралі й етики.

Рука з блискучими нігтями білою хусткою схопилась за уста — живчик прокинувся.

Мавро Дівіно цілий шмат хліба знайшов, але до рота не доніс—пішов сторч за ним до ями, де зливали помії від кухні.

Stella протяжно завилала на тінь чотирини на панелі. А у розмовників кінчалася розмова про людину, перервана пострілом.

Той, що з орденом покликав господиню заткнути шибу, нарікаючи на протяг. Його трясла пропасниця, він хапався за уста, бо там крапля чужої крові звисала

ЯК ЛЕБЕДІ В МОРІ

Як лебеді пливають в далекому морі— дзвонять сональєрі⁵). Тихий дзвін розколюханий з туману добігає і тане на камінцях. А потім і гомін, стук коліс чути. Винарі повертаються додому. З п'ятьми з долини виринають коні, пнуться під гору, розмірено ступають. А на збруї срібні сональєрі—лебединим дзвоном котять колами хвилі.

Де дорога повертає повз стрімкий укіс, нагло повисло розп'яття. Коли дивитися з долини—хрест до самого неба став.

Чорний важкий хрест сягнув на весь обрій.

Глухо стукають двоколесі каруци, навантажені бочонками вина, що своєю вагою гасять той стук, не дають йому вирватися луною по підгір'ю. І ця розвітрена тиша пішла в простір, як крик у безвість упала.

На віндях небо полум'ям взялось, вітри ганяють під самою банею, зводять розвихрені язики, щоб вони охопили увесь світ.

Камінці сполоскані від пороху поїнялися лиском (там вона ступала та співала пісню на виклик). Лиском—що від сонця в краплях дощу падав в надвечір'я, а краплі ломилися в промені, як живиця ломиться сльозою.

Тиша зовсім уляглася, бо вже глупа ніч. Ще кажан десь у спустілім винограднику сліпо вдарився на лозу чи зірвася золтий лист стукнувши об галуззя. Стихли сональєрі, як лебеді в морі, відпливши за обрій, перейшли на хвилях, не линуть до ніг.

Її білі ноги на камені митім обнімав він гаряче, а вона линула до нього та щоб гамувати снагу прикладала, як лист свіжий йому руку до чола, перебирала пальцями волосся, шептала:

— То було, як наливались грона, і я тебе боялася, що ти такий дужий, бо бачила, як на межі вола за ріг скрутив.

— А тепер, бачиш, час так біжить—уже й вино грати виграває, я до тебе звикла...

Біля погребів винних брязкають ключами і цигарки миготять, мов падали зорі.

— Цілуй мене, бо вже востанце. За-між ітиму.

Він брав її на коліна, спочатку цілував, а потім питав—за кого йтиме.

— ... рідну матір як прогнівить,—казала,—то все одно, що й Святу Мадонну. Каже мати—мушу йти.

— Жаль мені тебе, як за нього підеш.

— То одружуйся зо мною.—Її рука на чолі притихла і тепла така... Він тепло те приймав більше, як ласку та говорив—признався, що не подумав...

— Ні?

Повз погребі пробігала, верталася до хати, на кованих дверях замки важкі росю припали. У калюжі відбився місяць, бо вже зовсім розхмарилось. Тут стояли коні стомлені з дороги. І хотілось їй найдужчого пестити по прукій шиї, слухаючи стук серця, як він гарячиться.

Та й рішила йти до нього—вертать—подумати обоє разом...

За чорними непроглядними вікнами шуміла дощем тосканська зима.

Хитається, скрипить від вітру, як на хвилях, старий готель, свищать вітрами дерева. Як бджоли від негоди тікаючи, стукають в шиби краплі, чіпляються за скло і, ясні від світла, сповзають золотими комахами вниз.

В кімнаті тихо, слабе світло нашіптує спокій. Затишно так, що здається—кожної хвилини хтось постукає і попросить погрітись.

Імпровізований камін з чувуна й соснового жару лагідно зогріває душу. Сизими прозорими смужками снується дух жилиці. І чомусь над усим тонко проривається пах прицвілих мідних грошей. Так пахне, коли в хаті є мрець.

Чи може тому й спокій такий, як болем втамований, що так пахне.

Йоланда в переднику покоївки схилилась над в'язанням. Я задивляюсь: її бліде з опущеними віями лице на фоні ви-

цвілих шпалер не було чарівним, а трохи з горбинкою ніс навіть порушував гармонію профілю. Але що в ній було? Найзухваліша рука опустилась би перед її скоряючою добротою.

Каштани вже спеклися, і ми вечеряємо. Я вдячний нагоді зігрітись і поїсти, мимоволі думаю:

— Людина—це доброта, усвідомлена воля поступування...

Йоланда хвалить, що каштани добре спеклися,—найсмачніші вони на жару печені.

Гуркнули двері, без слова просунулась уніформа—блискучий козирок і залізна бляха на поясі:

— Сервус!—вгинались дошки під цвяхованими обцасами.

— Підемо до нас, шкодують за вечір не будеш...

Йоланда змішалась. Трохи червоніє, дивиться у мій бік, і пробує звести все на жарт. Але та маленька рисочка, що виказали її готовість, як до повинности—впала. За стіною годинник хрипить дванадцятку.

Я прощаюсь.

Це був мент, але він назавжди розвіяв романтику спокою.

З М І С Т

	стор.
1. Синій сон	6
2. Біла тінь	10
3. В заметіль	14
4. Стукала гілка	17
5. Щастя	22
6. Вальс	30
7. Налигач	40
8. ІТАЛІЙСЬКІ НОЧІ	
Донна ніч	74
Темінь осяяна	75
Біла кам'яниця	77
Містерія	79
Божий чоловік	81
Собака	84
На чотирьох ногах	87
Як лебеді в морі	90
Менг	93

ПРИМІТКИ

(Пояснення до італійських слів і виразів)

1. *Ti piace?* - тобі подобається?
2. Із популярної пісні — „Дівчино моя хороша, ти є царівна . . .“
3. *Остерія*—їдальня типу німецького гастгаузу.
4. *Скальпеліно (scalpelino)*—мистець-каменорит.
5. *Соналері (sonaglieri)* дзвінки на зброї в коней.

